

A KERESKEDELMI UTAK FEJLŐDÉSE OROSZORSZÁGBAN ÉS
AFANASZIJ NYIKITYIN ÚTLEÍRÁSA

A jelen közlemény célja rövid áttekintést adni, arról, hogy milyen politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok és ezeknek milyen változásai tették lehetővé az orosz kereskedelemnek a IX. századi kialakulását és későbbi századok folyamán történt fejlődését. Másrészt feltárni azokat körülményeket és tényezőket, melyek jelentős szerepet játszottak a kereskedelem alapjainak kialakulásában, valamint az egyszerű árucserétől a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokig történő fejlődésben.

A feudális orosz állam a IX. században két nagy centrum kialakulásával vette kezdetét Kijev és Novgorod körzetében. A távoli törzseket csak később tudták hatalmuk alá venni. Az egyesítés folyamata, az államszervezet kiépülésével együtt haladt. A kijevi-Rusz első szakaszának jellemzője a természetes gazdálkodás. Ez nem zárta ki azt, hogy a természetes gazdálkodás keretei között jelentkezzen bizonyos szükségleti cikkek iránti igény.

Az első ilyen igényeket a fegyverek és a kor szokásai szerint használt fényűzési cikkek jelentették. Ezeket a harcosok a rabul ejtett ellenség eladásával, Bizáncból tudták legkönnyebben megszerezni. A kialakuló feudalizmus első árufeleslegét első sorban így a hadi rabszolgák képezték.

Természeti adottságokból is származtak sajátos árufeleslegések. Az orosz területen ilyen természetből származó áruk voltak már a legkorábbi időben is, a különböző fajta prémek.

A feudális állam fejlődésének útját a fejedelmi központok körül kialakuló városok jelzik. A városok kialakulásával kapcsolatban különböző elméleteket ismerünk. Ezek az elméletek a történelmi előzményekre is utalnak. Ilyen elmélet az, amely szerint a törzsi szervezet átalakulásával, a fejedelmi hatalom kialakulásával lehetőség nyílt az ősi város típus létrejöttére is. Ez a folyamat több formában is kialakulhatott. Egyik ilyen az egyszerű növekedési folyamat. Ahogy a törzsi szervezet kezdett felbomlani, vele együtt a települések is nagy változáson mentek keresztül. A már meglévő települések egyre jobban kiterjedtek, aminek az oka az volt, hogy a lakosság létszáma idővel jelentős mértékben megnövekedett. A legtöbb régi orosz város így alakult ki.¹ Ezek lakosságát fejedelmi adózó szabadok alkották. A régi várostípus keletkezhetett olyan módon is, hogy a nemzetség központja, a betelepülőkkel növekedett meg. Jelentős volt ebben az a tényező, hogy az észak-déli összekötő vízi út mentén több centrum is kialakult. Ez az árucseré központok körül kialakult várostípusra utal. A város fejlődésének ezt a típusát archeológiai maradványok is bizonyítják.

¹ P. I. LJASCSENKO: Isztorija Narodnovo Hozjajsztva SzSzsZR M. 1952. 198—200. oldal.

A városkeletkezés harmadik elmélete szerint, a régi várostípus alapformáját a feudális votcsina, a fejedelmi nagybirtok képezte. Itt tulajdonképpen szabad és urától függő viszonyban levő lakosokat egyaránt telepítettek, akik bizonyos mértékig már iparral is foglalkoztak, mivel a fejedelmi udvar igényei ösztönözték a munkamegosztást. Ugyanilyen volt a helyzet az egyházi birtokon, a kolostorok környékén is. A korábbiakkal párhuzamosan, ilyen módon is kialakulhattak forgalmas városok.²

Amikor az ősi orosz városokról beszélünk sohasem szabad későbbi értelemben vett városokra gondolni. Kezdetben ezek a települések még nem rendelkeztek a valódi értelemben vett város ismérveivel, hanem még csak jóformán körülkerített védelmi helyek voltak. Tulajdonképpen, eleinte a lakosság csak időlegesen, kizárólag veszély esetén tartózkodott az erődítés falai között és a veszély elmúltával visszatértek saját lakóházaikba, amelyek rendszerint kívül voltak a körülkerített erődön.³

A kisebb-nagyobb települések várossá fejlődését mindenképpen elősegítette a munkamegosztás, a gazdasági differenciálódás. Ennek következtében, ha lassan is de megindulhatott a kereskedelem. Ennek első megnyilvánulásai az alkalmoszerű árucserék voltak. Ez a forma azonban még nem esett időben egybe a városok megjelenésével, hanem szűk keretek között ugyan, de a városok megjelenése előtt is megvolt a kisebb településeken belül pedig szokásos volt. A kereskedelem története szempontjából ezt a kezdeti és meglehetősen szűkkörű alkalmakra korlátozódó cserét nem tekinthetjük jelentősnek. A kereskedelem fejlődésében meghatározó szerepe van a városok kialakulásának, ahol a fejlődő társadalom termékfeleslegei kicserélődnek. Ez feltételezi a kereskedelmi tevékenység rendszeressé válását is. A XI. századtól orosz földön nem a belső kereskedelmi tevékenység válik rendszeressé, hanem az úgynevezett tranzit, átmenő kereskedelem lesz jelentős, amely nyugat és kelet között kialakuló kapcsolatok folytatása, az orosz vízi utak felhasználásával. Mindenképpen ki kell emelni Bizánc szerepét, amely ebben a kereskedelmi forgalomban nemcsak a keleti áruk központja és közvetítője, hanem egyben fogyasztója is a korai feudális államok áruinak, melyek között a prémek és a rabszolgák tették ki a legjelentősebb tételt. A harcos fejedelmek sokszor zsoldos szolgálatot is vállaltak Bizánc érdekeinek védelmében. Az árucserének ez a sajátos formája csak a feudális felső réteg igényeit szolgálta. Mivel az orosz társadalom alsóbb rétegeit nem érintette ez a kereskedelmi forma, így nem gyakorolhatott hatást a naturális gazdálkodásra, nem serkentette annak átalakulását, fejlődését. Ennek ellenére Bizánccal való kapcsolat nemcsak a kereskedelmi tevékenységben érezte hatását, hanem az orosz társadalmi életszámás más területére is kihatott, mint az udvari élet, államszervezet, vallás stb.

A tranzit kereskedelem viszonylag hamar kialakította a szállítást biztosító állandó kereskedelmi útvonalakat, amelyek általában a nagy folyók vonalát követték. Az orosz területen a IX—XI. században a következő kereskedelmi útvonalak vezettek a Baltikum irányába Keletről:

1. Az arab útvonal.
2. Az észak-déli irányú útvonal.
3. A Balti-tengerhez vezető útvonal.

1. Az arab kereskedelmi útvonal a Kaspi-tengeren és a Volgán keresztül a nyugati Dvina hajóútján a Balti-tengerig tartott. Ez volt ugyanis az arab kereskedelem végpontja, de áruí Gotlandig eljutottak. Az itt talált tárgyi leletek is bizonyítják Gotland szerepét az arab kereskedelemben. Arab fémpénzek, továbbá a nyugati népek különböző pénznevei, melyeket itt találtak, utalnak erre a korai cserére.⁴

² U. o. 197—200. oldal.

³ U. o. 200. oldal.

⁴ I. m. 96—98. 99—101. oldal.

De arról is van tudomásunk, hogy a VIII—X. század között más kereskedők is megjelentek a szlávok között, adás-vétel céljából. Leggyakrabban behozott termékek, a selyem, fegyverek és különféle ékszerek voltak.

A kereskedők áruikkal a Volgán lefelé elhajóztak Itilig. Itt adták el a rabszolgákat, a coboly és más nemes prémféleségeket. Azután tovább utaztak a Kaspi-tengeren Dzsuroksánig. Innen kezdődött ugyanis a szárazföldi karavánút, amelyhez csatlakozva, teveháton egészen Bagdadig szállították áruikat.

2. Az észak-déli irányú útvonal a Fekete-tengerhez vezetett. Ez a kereskedelmi útvonal a normannoktól egészen a görögökig tartott. Ez az út a Keleti-tenger partjától a Néván, a Ladoga-tó vidékén, majd a Volhovon keresztül az Ilmeny-tóig tartott. Ez a terület tulajdon képpen a későbbi nagy hírnévre szert tett Novgorod területével esik egybe. Innen további vízi út vezetett a Dnyeperhez, amelyen keresztül lehetett eljutni a Fekete-tengerig. A Fekete-tengertől könnyen lehetett lejutni Bizáncig. Ez döntő tényező volt a bizánci kapcsolatok időszakában. Az arab író Maszudi arról tájékoztat bennünket, hogy ebben az időben a Fekete tenger nagyon jelentős volt, az oroszok számára. Szinte kizárólag csak ők hajóztak rajta.⁵

3. A keleti-nyugati útvonal a Baltikumhoz vezetett. Az ország nyugati részeire (Szmolenszk, Belorusszia) nagy jelentőségű kereskedelmi vízi út a Nyugati Dvina volt, amely ezeket a területeket egyesítette Litvániával és a Balti-tengerrel, ilyen körülmények között kapcsolódtak be a szláv területek a kereskedelembe mind nyugati, mind pedig a keleti irányban. Északon a normanokkal, délkeleten a kazárokkal teremtettek kapcsolatot az itt keresztül vezető utak:

A XI—XIII. század között a kijevi állam városai közül a kereskedelmi kapcsolatokban legnagyobb jelentőségre Kijev és Novgorod tett szert.

Kijev elsősorban mint fejedelmi központ volt lényeges. Novgorod viszont földrajzi fekvésénél fogva volt döntő jelentőségű a balti és bizánci kereskedelem szempontjából.

Kijev nemcsak kulturális szempontból volt Oroszország központja; hanem jelentős volt a kereskedelmi életben is. Serkentőleg hatott a város fejlődésére az a tény is, hogy a fejedelmi adók Kijevbe kerültek. Az adónak jelentős részét képezték a nemes prémekek, a viasz és a méz. Ezek az áruk főleg a Bizánccal folytatott kereskedelemben játszottak szerepet. Bizáncon kívül Kijev kereskedelmi kapcsolatban állt jó néhány nyugat-európai várossal is. Így többek között: Prágával, Krakkóval, Regensburggal. Kijev kereskedelmi kapcsolatai az ország legtávolabbi részeire is kiterjedtek Halicstól—Novgorodig. Meglátogatta Kijevet számtalan idegen, akik megírták, hogy Kijevnek sok kolostora van, amely a felvilágosodás és az írástudás központja, de legalább ilyen jelentőségű Kijev mint kereskedelmi központ is.⁶

Novgorod város jelentőségét ismét csak a földrajzi fekvés adta. Ez a város volt a Hanza kereskedelem útvonalának keleti állomása. A város a moszkvai állam kialakulásáig jelentős szerepet töltött be, mint az orosz föld kereskedelmi cikkeinek közvetítője. A bojárok seregei az északi orosz földek nagy területein adóztatták a lakosságot egészen az Uralig és a Fehér-tengerig. A piacra innen kerül el a nemes szőrme, a só, a viasz és a lágú arany, de Novgorodnak valódi hírnevét a kézműipar jelentette. A XII. századból való lakóházak feltárásánál a régészek számos kézműves és iparos szerszámot valamint egyéb készítményeket hoztak napvilágra.⁷

A XII—XV. század között Novgorod szerepe állandósult a Balti-tengeri kereskedelmi forgalomban. A városban specializálódó kézművesek a jelzett nyerstermék-

⁵ U. o. 98. oldal.

⁶ VORONIN: Ősi orosz városok. Kiev című részéből. Bp. 1947.

⁷ I. m. Novgorod című részéből.

kek feldolgozásával foglalkoztak és a belső szükséglet kielégítésével munkaerejüknek csak egy részét kötötték le. Főtevékenységüket a külkereskedelemben szállításra kerülő termékek kikészítése jelentette, de a korai évkönyvek említést tesznek a takács, kádár, ács, kőműves és hasonló mesterségekről.⁸

A lakosság alsóbb rétege a szükségleti cikkeit szinte kizárólag otthon állította elő háziipari szinten, ami tehát arra utal, hogy a kereskedelem és az árutermelés nem érintette a lakosság szélesebb rétegeit. A behozott fényűzési cikkek kettős célt szolgáltak. Egyrészt hivatva voltak kielégíteni a bojárság szükségleteit, másrészt a belpiacon a közvetítő kereskedelmi eszközei voltak.

A kereskedelem megkülönböztetett szerepét igazolja az a tény, hogy a kereskedők az Ivan na Okopah nevű templom körül céhbe tömörültek. A XII. század elejétől Jaroszlav udvara körül kialakult piac a város legmozgalmasabb részévé válik, ahol a külföldi kereskedők házait is megtaláljuk, de a Hanzának is volt háza Novgorodban.

Novgorodot a tatár támadás sértetlenül hagyta, mivel a délkeleti mocsaras vidéken a tatárok nem tudtak a támadáshoz felvonulni. Ennek ellenére mégsem mondhatjuk a város életét teljesen nyugodtnak. Északi határa ugyanis nyitva állt és a város gazdagsága vonzotta az idegeneket és a hódítókat. Itt elsőként kell megemlíteni a svédek és a német lovagrendet, de a szomszéd fejedelmek is támadások sorával próbálták fennhatóságuk alá vonni Novgorodot.

Az eddigiek alapján, összegezőképpen elmondhatjuk, hogy az orosz városfejlődés és kereskedelmi kapcsolatok hatása Novgorod és Kijev esetében nyilvánvaló. Másutt a fejedelmi központok igényei adnak alapot a város fejlődéséhez és ez eredményezi munkamegosztás szerény kereteit. A kézműves mesterség még alig lépi át a háziipar helyi kereteit, de vannak itt is fényűzési cikkek, melyeket a jelzett távolsági kereskedelem közvetített, a fejedelmi udvarok számára. A fejedelmi hatalom szélesedése, a fegyveres kíséret növekedése tömeges szükségletet teremtett a következő századokban többféle termék előállítására.

A fejedelmi udvar szükségletei differenciálták a nagyobb városok lakosságát. (Speciális szolgáltatások). Így a következő századokban a nagyvárosok nemcsak az átmenő kereskedelem centrumai, hanem a belső fejlődés szerény lehetőséget teremtett a belső kereskedelemre és a hazai kereskedőréteg növekedésére.

A KERESKEDELEM FEJLŐDÉSE A XIV. SZÁZAD VÉGÉTŐL A XVI. SZÁZADIG

Az orosz fejedelemségek egyesítésének politikai alapjai

Oroszországot a XII. század végétől a XV. század közepéig a feudális széttagoltság jellemezte, azaz több részfejedelemségre oszlott. Ez a széttagoltság, amint már az előzőekből is kiderült, a belső harcok mellett a fejedelmi központok kialakulásának, a városközpontok létrejöttének ideje. Azt is látjuk, hogy azok a városok játszanak kiemelkedő szerepet az esetek többségében, amelyek a fejedelmi birtok központját alkotják és mint ilyenek a környék igazgatásának is irányítói.

A XV. század lesz a központosított orosz állam kialakulásáért folytatott harc időszaka. Ekkor ugyanis létrejönnek azok a feltételek amelyek lehetővé teszik a feudális széttagoltság teljes megszüntetését. A XIV. század elején jelenik meg az a moszkvai fejedelemség, amely éles küzdelmet vív a tverji fejedelemséggel, valamint a vlagyimiri fejedelemséggel, amelyek maguk is a nagyfejedelmi hatalom megszerzésére törekedtek.

⁸ U. o. Novgorod című részéből.

A XIV—XV. században a fejedelemségek központjaiban az ipar és kereskedelem fejlődésnek indult. A város a többlet termékek eladásának központja. Kutatások bizonyítják, hogy egyes iparosok e korban már nemcsak rendelésre, hanem piacra is dolgoztak. Áruikat ekkor azonban még maguk értékesítették.⁹

Kezdetben a helyi alkalmoszerű piacok csak a fejedelmi székhely környékén alakultak ki. A kereslet és a közlekedés nehézségei határt szabtak a piac bővülésének. Moszkva különleges helyzetét hatalmi pozíciói erősítették meg és fokozatosan vált a gazdasági élet központjává. Így lett döntő szerepe Moszkvának a gazdasági kapcsolatok fejlődésében.

Ivan Kalita (1325—1341) a fejedelmi központtá vált Moszkvában maga szedette a kereskedelmi adókat és a vámokat. Az oklevelek tanúsága szerint a Moszkvához tartozó városokban, mint például Dimitrov, Mozsajszk, Zvenyigorod, Kolomna a kereskedőknek átutazóvámot kellett fizetniök. A kereskedelem szempontjából jelentős volt a Moszkva-Tverji egyezmény, mert ennek értelmében a moszkvai kereskedőknek engedélyezték a Tverjen keresztül vezető utak használatát. A tverji fejedelem köteles volt ezt nekik megengedni, szabad utat adni korlátok nélkül.¹⁰

A városokban, a fejedelmi központokban a kereskedők jelentős helyet foglaltak el. A krónikairók éppen ezért a kereskedőket nem is egy helyen, vagyoni állapotukat illetően a bojárok után emlegetik a rangsorban. Ezt a tényt támasztja alá az 1365-ben, „a fekete halál” évében bejegyzett adat is: „meghalt sok bojár és a városba érkező vendégereskedő, valamint sokan a szolgáló népek közül”.¹¹

A kereskedelmi tevékenységből a világi hatalom mellett az egyház is rendszeresen kivette a részét. A kereskedelem bázisai a kolostorok voltak. Éppen ezért a kolostorok speciális fejedelmi jogokat élveztek. A XV. század utolsó negyedében a kereskedelmi és pénzvviszonyok a falusi életbe is behatoltak. S ha lassan is, de a falu is bekapcsolódott a kereskedelembe.

A belső kereskedelem mellett az orosz fejedelemségek külkereskedelmi kapcsolatai is fejlődtek. Állandó jelleggel folyt a kereskedelem Kelettel is. Ebből a szempontból fontos volt a volgai vízi út is, amely a tatár területek és Perzsia áruit közvetítette. Ennek szerepe a központosított állam keretében vált egyre jelentősebbé. A XV. századtól a külkereskedelmi kapcsolatok szélesednek, nemcsak a z orosz kereskedőknek külföldi országokba való utazásaikkal, hanem Oroszország a „Nyugat” számára is egyre ismertebbé válik. Egyre több európai kereskedő kereste fel Moszkvát, és a kereskedelmi forgalom az orosz állam számára is egyre jelentősebb mennyiségű pénzt hozott.

A moszkvai kereskedők ingatlan vagyont (ház) szerezhettek, de földbirtokossá nem válhattak. A kereskedők felső rétege állami szolgálatot teljesített és jelentős privilégiummal is rendelkezett. Ezek igyekeztek megnyerni a városok alsó kereskedő, iparos rétegét, akiket ügyleteik lebonyolításához szolgálatukba állítottak.¹²

Moszkva a XV. század vége felé kialakult városképének központjában a Kreml állt. Kitájgorod és Belijgorod valamint a Szkorodon védő falai övezték a várost. A díszes tér a mai nevén Vörös tér volt, lényegében a moszkvai főpiac területe. A Belijgorod volt a kereskedő és iparos lakosságé. Az előbb említett piacon rendszeresen jelentek meg kereskedők külföldről is, és sok fajta áru cserélt gazdát. A Moszkva folyó kanyarulatában a cári birtokon kívül még békés tatár településekkel is találkozunk, amelyek lakosai a Nogajszkij udvarban rendszeresen kereskedtek

⁹ PANKRATOVA: A Szovjetunió története. 139. oldal. Bp. 1952.

¹⁰ I. m. 139. oldal.

¹¹ Ocszerki Isztorii SzSzsZR XIV—XV. sz. SzSzsZR Ak. Nauk, M—L 1955, 105. oldal

¹² V. O. KLJCSVCSZKIJ: Terminologia russzkoj isztorii M. 1952. 113. oldal.

lovakkal. A kereskedelem nyomait a város utcái is sokáig őrizték elnevezéseikben. Az utcák jórésze különböző foglalkozások nevét viselte. Akkoriban szokás szerint, az azonos foglalkozást űző iparosok általában egy utcában telepedtek le. A város egész jellegét és negyedeinek elnevezését maga az élet adta. Mjasznickaja (mészáros), Bronaja (páncélos), Chamovnyiki (hámosok), Goncsari (fazekasok), Kusecsnaja (ágyúsok), Kadasi (kádárok), elnevezésekkel találkozunk.¹³ Ezek az elnevezések és foglalkozások a város bonyolult kereskedelmi kapcsolataira is rámutatnak. Bizonyos szakosodás jelei is megfigyelhetők a városok árutermelése alapján: Kialakulnak a városok kereskedelmi központjai,¹⁴ negyedei. Itt jönnek létre a kereskedő-udvarok a mai értelemben vett vásárcsarnokok (ezek létrehozása később kötelezővé válik). Ezekben kap helyet a vámház, az ide érkező kereskedők szálláshelyei, raktárok az áruk megőrzésére, melyekért megőrzési díjat, illetve használati díjat fizettek a kereskedők.

A vízi utak szempontjából Moszkva nagyon kedvező helyen feküdt, innen ugyanis egyformán lehetett utazni Északra, Délre valamint Nyugatra is. A Moszkva folyó megfelelő szélességű és mélységű volt hajózásra. Jelentős volt perejaszlavi a krími kereskedelem szempontjából. Ennek végpontja Moszkva volt, ahonnan kényelmesen lehetett tovább szállítani más városokba az árukat.

Kijeven át vezetett a szárazföldi út, a Szyteppén keresztül. Ezeknek az utaknak az volt a jelentősége, hogy az idegen piacokra vezettek. Ugyanezeknek a kereskedelmi utaknak volt köszönhető, hogy az egyes területek között a XVII. századra olyan gazdasági kapcsolat alakult ki az egyes területek között, amely lehetőséget adott egységes gazdasági rendszer létrehozására, a különálló területek gazdasági egyesítését szolgálta. Lenin ennek fontosságát így fogalmazta meg: „...megerősödött az egyes területek között kialakult csere, fokozatosan kialakultak azok az árukapcsolatok, amelyek koncentrálták a kis helyi piacokat, egy egységes orosz piaccá”.¹⁵

Az orosz külkereskedelem a XIV—XV. században elsősorban alapvetően délre és délkeletre irányult. A déli irányú külkereskedelem legfontosabb pontja a Krím volt, mert innen egészen Sztambulig el lehetett jutni.¹⁶

A Fekete-tenger vidékén nagy jelentősége volt Kaffának, ahol a Krímben görög és itáliai kolóniák voltak, amelyek szoros kapcsolatban álltak Bizánccal és a keleti országokkal.

A Hanza-városok kereskedelme túljutott virágkorán. Novgorodnak a Moszkvai fejedelemséggel történt egyesítése után már nem játszottak olyan szerepet az orosz kereskedelmi életben, mint a korábbi századokban. Ennek az volt az oka, hogy a XVI. században az európai kereskedelem súlypontja a Földközi-tenger és a Baltikum térségéről az Atlantikumra helyeződött át.¹⁷

Tudomásunk van arról, hogy a XV. században az orosz kereskedők eljutnak Szamarkandba is. A sevillai követ, Clavino a XV. században járt Szamarkandban és a következőket írta róla: „Szamarkand városa egy fennsíkon fekszik, nem sokkal nagyobb város mint Sevilla...a városban számtalan olyan áru van, amelyet más országokból hoznak ide.”¹⁸ Oroszországból és a tatároktól bőrt hoztak ebbe a városba, Kínából selyemszövetet és ugyancsak innen közvetítették a mosuli szövetet, a muszlint. Indiából került Szamarkandba a rubin, a briliáns, s valamint az igaz-

¹³ VORONIN: Ősi orosz városok. Moszkva című részéből Bp. 1947.

¹⁴ I. N. TYIHOMIROV—V. N. IVANOV Moszkovszkij Kreml M. 1967. 12—31. oldal

¹⁵ A. M. OSZIPOV: A. Nyikityin i ego vremja M. 1951. 63. oldal.

¹⁶ Ocserki Isztorii SzSzsZR XIV—XV. vv. M. 1953. 69—115. oldal.

¹⁷ KARL PAGEL: Die Hanse.

¹⁸ A. M. OSZIPOV: A. Nyikityin i ego vremja M. 1951. 72. oldal

gyöngy. Szamarkand kereskedelmi forgalmának jelentőségét az Indiához vezető út közelsége magyarázta. A távoli utak vonzásába került a tveri kereskedő, Afanaszj Nyikityin, aki 1466—1472-ig tartó útján jutott el Indiába.

A XV. század végén egyre jobban foglalkoztatja a kereskedők fantáziáját az Indiába vezető út. Igaz, hogy a könyvekből és leírásokból már sokat tudtak erről az oroszok. Egyik legismertebb leírás volt „A legenda az indiai birodalomról”. Eredetileg görög nyelven írták, de Nyugat-Európában elterjedt mű volt és már latin fordításban jelent meg. Az oroszokhoz szerb fordításban jut el. Természetesen ez rengeteg fantasztikus elemet tartalmaz. Nyilvánvaló, hogy ilyen ismeretek mellett egyre jobban izgatta őket az, hogy milyen lehet a valóság.¹⁹

Afanaszj Nyikityin utazása a három tengeren (1466—1472)

A XV. század közepén az orosz városok, amelyek a Felső-Volga és az Oka medencéjében helyezkedtek el, élénk kereskedelmet folytattak a távoli vidékekkel is. A tveri és moszkvai kereskedők rendszeres kapcsolatot építettek ki a középső és alsó Volga mentén a Kaspi-tenger partján, a Fekete-tenger vidékén KisÁzsiával és a Krímben lévő piacokkal. Az orosz kereskedők Délre prémeket, kikészített bőröket és különböző fegyvereket szállítottak. Délről viszont drága szöveteket, iráni kisázsiai, szíriai selymeket, valamint értékes indiai fűszereket, gyöngyöket és drágaköveket hoztak. Úgy tudjuk, hogy Afanaszj Nyikityin volt az első orosz kereskedő, aki a távoli Indiába is eljutott. Orosz kereskedő ugyanis ebben az országban korábban még sohasem járt.²⁰

A karaván, amivel Afanaszj Nyikityin útját megkezdi Sirvánba indult III. Iván kérésére. 1466-ban ugyanis Moszkvába III. Iván nagyfejedelemhez érkezett a sirváni sah követe, Haszán bég. Sirván ebben az időben kisebb állam volt a Kaspi-tenger délnyugati részén, de már ekkor is kereskedelmi szempontból nagyon jelentős hely volt, mivel az itt készített selymek híresek voltak a keleti világban. Ezt a tényt valamennyi utazó megemlíti. Johan Sildberger, aki a XIV. század végén a XV. század elején Keleten járt, ezt írta feljegyzéseiben: „Sirván, amelynek fővárosa Semaha, igen egészségtelen ország, de ugyanakkor messze földön híres arról a selyemről, amit itt gyártanak.”²¹ A sirváni fejedelemség kapcsolatot tartott fenn az orosz földekkel. Így már érthető, hogy Haszán bég követként jelent meg III. Iván udvarában, azzal a céllal, hogy onnan vadászólymokat hozzon. Amikor a követ hazájába indult vissza III. Iván Vaszilij Papint küldte válaszkövetként Semahába. A követ és kísérete minden alkalommal írásos menlevéllel volt ellátva, amely biztosította azt, hogy az utazás lényegesen veszélytelenebb legyen. A kereskedők minden utazás előtt választottak maguk közül egy vezetőt, akinek az volt a feladata, hogy képviselje a karavánt és rendezze ügyes-bajos dolgaikat. Feltételezhetjük, hogy Afanaszj Nyikityint is, mint köztiszteltben álló kereskedőt ilyen vezetőnek választották meg.

Ebben az időben egyik legfejlettebb orosz város Nyizsnij Novgorod volt a Volga mentén. Élénk kereskedelmi tevékenységet bonyolított le, megfordultak benne gyakran keleti kereskedők, örmények, irániak és tatárok. Rendszeres kereskedelmet folytatott az alsó Volga és a Káma vidékével is. Idáig, amint az Afanaszj Nyikityin feljegyzéséből is kiderült, útjuk teljesen zavartalan volt. Utazásuk tovább azonban Szaráj és Asztrahány vidékén folytatódott, amely már a tatárok területe volt. Szaráj korábban az Arany Horda fővárosa volt, a XV. századra azonban kereskedelmi

¹⁹ LUCE BOULNOIS, A selyemút Bp. 1972.

²⁰ A. NYIKITYIN: Hozsgyénije za tri morja 1466—1472 M. 1960.

²¹ K. I. KUNYIN: Putyjesztviye Afanaszija Nyikityina M. 1947. 9. oldal.

jelentősége csökkent és az Oroszországgal való kereskedelemben a Kaspi-tenger környéki országok játszanak egyre jelentősebb szerepet.

A feljegyzésekből azt is megtudjuk, hogy a Volga torkolatánál éri őket az első szerencsétlenség. Asztrahány mellett ugyanis nem sikerül nekik elmenni. Erről a támadásról nagyon részletesen számol be az orosz utazó. Megtudjuk amikor a karaván Buzányhoz érkezett, három tatár jelent meg a követ előtt és közölték, hogy Buzányt megszállták a tatárok. A vezető azonnal felmérte a veszélyt és a vést jelző tatároknak egy-egy végselymet ajándékozott fejenként azért, hogy Asztrahány mellett csendben elvezessék őket. Nyikityin és társai ekkor átrakodtak a követ hajójára, mivel az sokkal biztonságosabbnak látszott. Végül is hiába adták az ajándékot, az őket figyelmeztető három tatár mégis értesítette a kánt a karaván érkezéséről. Amikor éjszaka a hajók csendben el akartak haladni Asztrahány mellett, a tatárok megtámadták őket. Nem elég, hogy teljesen kifosztották a karavánt, hanem ezenkívül még foglyokat is ejtettek és mindenkinek megtiltották, hogy hazájába visszatérjen, nehogy a rablásnak híre menjen. A középkori kereskedelemben nagyon gyakori volt a karavánok kifosztása.

A leírásokból azt is megtudhatjuk, hogy nemcsak a tengeri rablók, vagy a tatárok jelentettek veszedelmet a kereskedők számára, hanem nemegyszer az elemi erőekkel is meg kellett küzdeniük. Tovább hajóztak Derbentbe, ahol óriási viharba kerültek. Itt a partlakók, a kajtakok foglyaivá váltak. A hajótöröttek áruit kifogták a vízből és eltulajdonították. A kimentett embereket pedig fogságba ejtették. Nyikityin és társai, akik Haszán bég hajóján voltak, szerencsésen partot értek Derbentben.

Nyikityin körülbelül egy évet töltött el ebben a városban és legfontosabb feladatának tartotta, hogy fogságba vetett társait valamilyen módon kiszabadítsa. Végül is sikerül elérnie, hogy Haszán bég rokonának, Halil bégnek a parancsára a foglyokat a kajtakok szabadon bocsássák és ezenfelül még az eltulajdonított áruik jó részét is visszakellett adják. Ezután az orosz kereskedők elhatározták, hogy visszatérnek hazájukba. Ennek elsősorban anyagi okai voltak. A tatároktól elszenvedett veszteség, valamint a természeti csapás következtében keletkezett károk után már nem rendelkeztek megfelelő anyagi fedezettel az út további folytatásához.

Nyikityin néhány társával úgy határozott, hogy Semahába megy és itt az uralkodóhoz fordulnak segítségért. Ezt azonban nem sikerül elérniük. Afanaszij Nyikityin a keleti kereskedőktől megtudta, hogy az indiai piacon nagy kereslete van a lónak, ezért határozott úgy, hogy megmaradt vagyonán lovakat vásárol és Indiába utazik. Ezt annak reményében tette, hogy Indiában egyrészt az eladott lovak árával megtérül korábbi kára és esetleg talál olyan árucikkeket, amelyek Oroszország számára fontosak lehetnek.

Nyikityin megint visszatér az ősi városba Derbentbe, ugyanis ez a város volt a kereskedelemben a kapu, amely átjárót biztosított északról dél felé a Kaspi-tenger partjai mentén.²²

Derbentből Nyikityin Bakuba utazott, amely már régóta híres volt olajáról. Ahogy ő írta, meglátta „a soha ki nem alvó tüzet” azaz az égő olajat. A Bakuról írt feljegyzései ettől függetlenül meglehetősen szűkszavúak, feltehetően azért, mert az orosz kereskedők számára ez a kikötő ismert volt. Bakuban Nyikityin dolgozott és amikor sikerült neki összeszedni a további útra megfelelő összeget, tengeren tovább utazott Iránba. Feltehetően maga sem fogta fel milyen veszélyes útra készül, hiszen a Kaspi-tengertől egészen a Perzsa öbölíg kellett eljutnia.

Nyikityin idejében az akkori Irán területén az önálló kánságok egész sora léte-

²² I. m. 12. oldal.

zett. Nyugaton és délen a türkmén nomád törzsek kánjai uralkodtak. Keleten Timur utódjaiból kerültek ki az uralkodók. Mazenderán területe, ahol Nyikityin a sikeres tengeri út után partra szállt, megint ugyancsak önálló kánsághoz tartozott. Itt körülbelül fél évet töltött, egy kisebb iráni városban Csapakurban. „Bakutól mentem a tengeren keresztül Csapakurba és itt éltem megközelítőleg mintegy hat hónapot.”²³

Csapakur Barfrus és Szari között terül el. Nyikityin idejében ez a város viszonylag jelentős szerepet játszott Mazenderán kereskedelmében. Ezzel magyarázható, hogy Nyikityin ilyen sok időt töltött itt el. Csapakurból az orosz utazó Száriba ment. Ez a város még az arab betörés előtt az egész mazenderáni terület fővárosa volt. Az orosz utazó idejében nagy tengeri kereskedelmet tartott fenn. Amikor az orosz kereskedő elhagyta Szárit, Amulba utazott tovább. Ennek a városnak a jelentősége az arab hódítás után nőtt meg. Irán belső területei között a kereskedelem Amulon keresztül bonyolódott le, de ugyanakkor kereskedelmet folytatott a Kaspi-tenger mellékén levő területekkel is. Az orosz kereskedő úgy Száriban, mint Amulban egy-egy hónapot töltött el és 1468 nyarán indult el Irán belseje felé, azt a jelentős karaván utat választva, amely egyesítette a Kaspi tenger délkeleti partját Irán belső területeivel. Nyikityin így ír erről: „Száriban egy hónapot töltöttem, amely a Mazenderáni járásban van. Onnan Amulba mentem, itt szintén körülbelül egy hónapot töltöttem el, majd tovább utazva Dimovántba, Dimovántból pedig Rejbe.”²⁴

Rejből Nyikityin az ősi karaván úton haladt észak-nyugatról dél-kelet felé, amely Iránba vezetett Kum, Kasan, Nain, Jazd, Szirdzsán és Ormuz városokon keresztül. Kasanban, amely fontos kereskedelmi utak kereszteződésében fekszik, Nyikityin egy hónapot töltött. Ez a helység főként a fémfeldolgozó iparnak volt a központja. Vasból, bronzból és ezüsből készítettek a kézművesek különböző tárgyakat. Nyikityin ugyancsak egy hónapot töltött itt el, valamint a már említett Jazd városában is. Ez az egyik legrégebbi városa Iránnak. Nevét az első uralkodótól Jazgyigirtól kapta. Ez a város őrzi leginkább a régi Irán vallási hagyományait. Joszafátó Barbaró, a velencei kereskedő szerint a város akkor vált híressé, amikor az iparosok selymeket, vásznakat és szövötteket szőttek. A város nevezetessé vált különböző finom kelméiről.²⁵ Még a XV. században is a kereskedők számára az itt készített selyem számított a legfontosabb árucikknek, amit a kereskedők délről hoztak magukkal. Jazdból Nyikityin Szirdzsánba utazott. Szirdzsán fontos központja volt az azonos nevű területnek. Mind a mai napig ezt a nevet viseli. Korábban Kormán egész területének fővárosa volt. Szirdzsánt elhagyva Nyikityin egyenesen Ormuz felé vette az útját déli irányban. Ugyanúgy, ahogy annak idején Markó Poló is tette azt utazása során. Nagyan forró éghajlatú országba érkezett, ahol a legfontosabb növény a datolyapálma volt. Itt a datolya olyan olcsó volt, hogy még az állatok táplálására is felhasználták.

Taruntól délre egyenesen a Perzsa-öbölhöz vezet az út, melyet már sok századdal ezelőtt is használtak az utasok. Nyikityin azonban nem ezt a rövidebb utat választotta, hanem nyugat felé fordulva Lariba ment, hogy onnan érje el Ormuzt, 1469-ben meg is érkezett a tverji kereskedő a városba, amely Cejlon területén, a Perzsa-öböl kezdetén található. Ormuz ebben az időben Ázsia legnagyobb kikötője volt.

A város keletkezésének története nagyon hasonló az egyik legnagyobb dél-európai kereskedelmi központnak Velencének a kialakulásához. Ezért nevezik Ormuzt gyakran Ázsia Velencéjének. Ennek a városnak a gazdagságát nagyon sok utazó leírásaiban megemlíti. 1272 és 1295 között Markó Poló is járt többek között Ormuz-

²³ I. m. 13. oldal.

²⁴ U. o. 14. oldal.

²⁵ LUCE BOULNOIS: Selyemút Bp. 1972.

ban. A következőket írja róla: „Ebbe a kikötőbe a kereskedők saját hajóikon érkeznek Indiából. Szöveteket, selymeket, drágaköveket, gyöngyöket, arany tárgyakat, elefántcsontot és egyéb más árufeleségeket hoznak magukkal, amit azután más kereskedőknek tovább adnak és így elterjesztenek az egész világon.”²⁶

Dél-Kína tengeri kereskedelme az indiai kikötőkkel, többek között Ormuzzal még a XV. század első felében is folytatódott. A XVI. század elejére azonban az Indiai-óceán urai a portugálok lettek. Ormuzban is megjelentek a portugál kereskedők és több száz éven át birtokolták azt.²⁷ Nyikityin Ormuzban egy hónapot töltött, lovakat vásárolt és 1469-ben a lovakkal együtt hajóra szállt, hogy India belsejébe utazzon. Nem véletlen, hogy Nyikityin lovakat vásárolt, ugyanis Irán és Arábia legfontosabb kereskedelmi áruja a ló volt. Ezt szállították Indiába, mert itt rendkívül forró éghajlat uralkodott és emiatt gyakran elpusztultak a lovak. Így a kereskedőknek érdekük volt, hogy áruként lovakat is szállítsanak ide, ami Indiában keresett cikk volt. Nyikityin több mint fél hónapot töltött hajón Degába érkezéig. Innen Maszkatba indult azonnal.

Maszkat az arab félszigeten helyezkedik el. Nyikityin idejében ez a legnagyobb arab kikötő volt. Rendszeres kereskedelmi tevékenységet folytatott Indiával, Iránnal, Kelet-Afrikával, valamint Mezopotámiával. Maszkatot elhagyva az orosz kereskedő átszelte az óceánt és kikötött Gudzszerátnál, amely már valódi hatalmas indiai kikötő volt. Ebben az időben a legerősebb muzulmán államnak a Bahmanidák birodalma számított. A szent háború zászlaja alatt a bahmanida uralkodók állandó rablóháborúkat folytattak az indiai államok ellen. Raboltak, embereket öltek, foglyokat ejtettek, palotákat és templomokat romboltak le. Így a XI—XIII. század folyamán mind beljebb hatoltak Indiába a déli területek felé. A XIV. század második felében azonban megváltozott a helyzet. A bahmanidák legnagyobb ellenfele ettől kezdve a Vizsajanagarszkij hatalom volt. Kettőjük között a harc váltakozó szerencsével folyt és többnyire vallási színtet öltött. Abban az időben, mikor Nyikityin Indiában járt, látnia kellett a parasztok nyomorúságos helyzetét a súlyos adók fizetése miatt, amely az udvari fényűzést volt hivatva biztosítani. Nem véletlen, hogy már Nyikityinnek is feltűnt a nép szegénysége: „A területen lakó emberek szegények, a falusi emberek rongyosok, a bojárók erősek és jól tápláltak, öltözetük fényűző.”²⁸

Nyikityin majdnem három évet töltött el Indiában 1469 tavaszától 1472 tavaszáig. Ezen idő alatt India olyan területére is eljutott, ahol őt megelőzően orosz utazó még nem járt. Kambaj volt az első indiai város, amelyről Nyikityin megemlékezik. Ez a Gudzszeráti félszigeten Hindosztán egyik legnagyobb exportkikötője volt a XV. században. Fő exportcikke a szövet volt, mely egész Ázsiában és később Európában is híressé vált. A lakosok tapasztalt hajósok, halkereskedők voltak. A portugálok megjelenéséig az ő hajóik szeltek az Indiai-óceán vizét Adenig. Ormuztól Zanzibárig.

A XV. században Kambaj azonban már jelentéktelen szerepet játszik India belkereskedelmében. Innen Nyikityin dél felé vette az útját és hat heti hajózás után partra szállt Csaulban. Ettől a helységtől kezdte meg gyalogos vándorlását India területén. Csaulban közelebről megismerkedett az indiai életmóddal és szokásokkal. Naplójában így ír erről: „Az emberek sötét bőrűek, hosszú hajukat befonva hordják, sok gyermekük van. Az egyszerű emberek turbánt viselnek.”²⁹

A XV. században India nyugati partvidékén Csaul volt az egyike azon kikötők-

²⁶ K. I. KUNYIN: Putyesesztvije Afanaszija Nyikityina M. 1947. 18. oldal.

²⁷ I. m. 19. oldal.

²⁸ I. m. 26. oldal.

²⁹ I. m. 49. oldal.

nek, amelyek elsősorban tengeri kereskedelmet bonyolítottak le. Ezenkívül más jelentős városokról is tudunk ezen a területen, így például Dabul, Goa, Kocsin sőt többi. Ezeknek a kikötőknek nagyon különböző volt a politikai helyzetük. Egyeseket önálló muzulmán fejedelmek irányítottak, míg másokban egyszerű helytartók játszották a vezető szerepet. A lakosság gazdasági és szociális helyzete nagyjából azonos volt. Jelentős szerepet játszottak a gazdasági életben a muzulmán kereskedők, akik majdnem teljes egészében monopolizálták a belső kereskedelmet és a hajózást India nyugati partjainál. Kezükbe ragadták a kereskedelem legjövedelmezőbb forrásait: az indiai szövetek szállítását külföldre, a lovak, az arany és ezüst ékszerek, valamint fényűzési cikkek behozatalát Indiába.

A portugálok megjelenésével azonban a muzulmán kereskedők korábbi jelentősége háttérbe szorult annak ellenére, hogy azok nemegyszer véres harcokat vívtak a portugál kereskedőkkel, akik végül is hatalmukba kerítik India tengeri kereskedelmét.

Csauból Nyikityin India belsejébe ment a Bahmanida szultánok földjére. 24 napi vándorlás után megérkezett Dzsunejrba. Nyikityin azt írja, hogy Dzsunejr vára egy nagy megközelíthetetlen sziklán épült. Két hónapot töltött itt el és izgalmas eseményekben volt itt része. Dzsunejrt akkor a bahmanida szultánok helytartója kormányozta, akit Nyikityin Aszát kánnak nevez. A kán megtudta, hogy az orosz kereskedő Ormuszból lovakat szállított és ezért mindent elkövetett, hogy megszerezze azokat saját maga részére, Nyikityin szavaival Aszát kán négy napi gondolkodási időt adott neki, de azon a napon, amikor választ kellett volna adnia Dzsunejrba érkezett a bahmanida szultán egyik magas rangú tisztviselője, akinek közbenjárására Aszát kán eltekint korábbi kérésétől.

Itt Dzsunejrban, majd további vándorlásai során Indiában Nyikityinnek módjában állt részletesen megismerkedni az indiai étellel. Az orosz utazó itt töltötte el a telet, az esős időszakot, mivel az utak a sár és a víz miatt járhatatlanok voltak. Ez idő alatt volt alkalma bepillantani a mindennapi életbe, amint erről feljegyzései is tanúskodnak. „Az indiaiak kaszálják a mezőket, bort készítenek, lovaik számára cukorral kicsirizt főznek és azzal táplálják azokat. Az indiai földön lovakat nem tenyésztnek, hanem kereskedőktől veszik meg, az ökröket és bivalyokat tenyésztik. Ezeket dolgoztatják, árut szállítatnak velük.”³⁰

1470 nyarán Nyikityin tovább utazott Bedárba. Elhaladt Gulbárg városa mellett is, amely korábban bahmanida szultánok fővárosa volt. Ez a helység Hajdarabadtól észak nyugatra fekszik és kereskedelme szöveteiről híres. Napjainkban már egészen jelentéktelen kis város, de rengeteg műemléke van, amely a bahmanida szultánok uralkodása idejéből származó virágzó városról árulkodik. A Tveri kereskedő nagy lelkesedéssel írt naplójában a városról: „A muzulmán, hindosztán Bedar városa igen nagy, benne sok ember lakik, a szultánok udvarának kapuit száz strázsa őrzi, valamint száz írnok is ül, akik minden alkalommal összeírják a városba érkező, valamint az onnan távozó embereket ...”³¹

Abban az időben, amikor Nyikityin Indiában járt, a bahmanida királyságok mellett Indiában létezett néhány muzulmán állam is. Nyikityinnek különösen tetszettek a bahmanida szultán II. Mohamed ünnepélyes kivonulásai és ezek leírásához többször is visszatér. Ekkoriban a bahman állam éppen virágzó korszakát élte. Az orosz kereskedő 1470. szeptember 6-án ért Bedárba. Hamarosan elment a nagyvásárba Sejh-aljaud-dinbe. Ez a helység észak keletre van Gulbarktól. Itt ugyanis minden évben október 15-én nagy ünnepséget rendeznek a muzulmán szent tiszteletére és azt az ünnepséget minden alkalommal nagyvásárral kötik egybe. Különösen

³⁰ I. m. 30. oldal.

³¹ I. m. 32—33. oldal.

nagy jelentősége van a lóvásárnak, amire Nyikityin is felfigyelt: „A Hindosztáni földön is nagy vásárt tartanak, ahol mindenféle árut vesznek és adnak. Ezt a vásárt Aladin nevű szent tiszteletére tartják, nálunk oroszoknál ez az ünnep megfelel a szent istenanya tiszteletére rendezett ünneppel...”³²

1470. november elején az orosz utazó visszatér Bedárba, ahol ismét négy hónapot tölt el, de 1471 tavaszán már újabb utazáshoz készülődik. Ezúton Indiában szerzett barátaival utazik együtt. Az indiaiak egyik szentélyébe Sriparvatiba mentek, az utazás egy egész hónapon át tartott. Sriparvatiban Nyikityin részt vett Közép-India egyik legnagyobb egyházi ünnepén a Siva Isten éjszakáján, ezt a napot egész Indiában nagy pompával ünnepelték és a templomok mellett ilyenkor vásárokat tartottak. Ezekből feltételezhetjük, hogy Nyikityin mind az előbb említett muzulmán ünnepen, mint pedig a Siva Isten tiszteletére tartott ünnepen elsősorban a vásárok miatt kereste fel az ismert központokat. Sriparvatiból Nyikityin ismét visszatér Bedárba.

Rajesurbán Nyikityin öt hónapot töltött el és nagyon érdekes adatokat közölt a gyémántok értékéről és vásárlásáról. Óvatosságára jellemző, hogy a gyémántok értékét a naplójában nem oroszul jegyezte fel, hanem perzsa nyelven. Ebben az időben feljegyzéseiben már egyre többet emlegeti hazáját, amíg végül is 1471 őszen Bedárból Guldbargba megy, majd onnan a tengerpartra utazik, ahol ismét elmegy a Sejh-aljauddin-i vásárra, amelyet 1471 őszen tartanak. 1472 elején újra a tengerparti Dabul városában találjuk. „Dabul az utolsó kikötő város a mohamedán Hindosztánban.”³³ Dabul ebben az időben a legdélibb kikötőváros volt, amely muzulmán uralkodókhoz tartozott. Majd 1508 végén a portugál alkirály Franciskó d’Almeida hódította meg Dabult. Rettenetes pusztítás ment végbe, a lakosság nagy részét legyilkolták és kifosztották. A várost felgyújtották. Abban az időben, amikor Nyikityin itt járt, még virágzó város volt. Nagy tengeri és szárazföldi kereskedelmet bonyolított le. A Nyikityin által összegyűjtött adatok nemcsak az orosz irodalom szempontjából voltak igen hasznosak, hanem Ázsia történetében is jelentős szerepet játszottak. Nyikityin volt ugyanis az első az oroszok közül, aki habár röviden is, aki először írt a déli vagy délkeleti részéről Ázsiának, Irántól Kínáig. Mindenekelőtt megemlíti a nagy nyugat-indiai kikötővárost Kalkuttát. Bár ebben a városban ő maga nem fordult meg, a kalkuttai kereskedők rendszeresen vásároltak a dabuli kereskedőktől, valamint fordítva is. Élénk volt a forgalom. Így éppen eleget meséltek Nyikityinnek erről a városról.

Kalkutta 1498. május 20-tól ismert Európában, attól a naptól kezdve, amikor Vaszkó da Gama három hajója a város kikötőjébe érkezett. Ez volt ugyanis az az utazás, amely során megtalálták az Indiába vezető utat. Kalkutta hírnevét a fűszerei alapozták meg. A kalkuttai kereskedők egész flotillákat küldenek Adenbe, Dzsidába és a Vörös-tenger több kikötőjébe. Kalkuttából a hajók fűszereket, drágaköveket, értékes fákat, igazgyöngyöt, kínai porcelánt szállítottak. A Vörös-tengerről augusztus és október között tértek vissza. Ekkor mézet, korállt, rózsavizet, szattyánt s más különböző bőröket, aranyat, ezüstöt és lovakat hoztak. Kalkutta mellett Nyikityin megemlékezik Ceylonról is. Ott különböző drágakövek vannak, mint például rubin, fehér ahát, különféle fűszerek. Azt is megemlíti ezenkívül, hogy Ceylonban az elefántoknak is igen nagy értékük van. Az áraikat azok nagysága határozza meg.³⁴

Nyikityin informátorai legtöbbször a dabuli kereskedők voltak. Nyikityin elég részletesen beszél dél—kelet Ázsiáról is. Ott megemlíti a legfontosabb termékeket, így selyem, porcelán, cukor, szantálfa, valamint ismét az elefántok.

³² U. o. 46. oldal.

³³ U. o. 45. oldal.

³⁴ U. o. 46. oldal.

Az utolsó hely, amiről megemlékezik Csin da Macsin, tudniillik Kína. Csin da Macsin, Kína indiai elnevezése volt. India lakói Kínával még akkor ismerkedtek meg, amikor ott a Csin dinasztia uralkodott. Ezekből származik Kína indiai elnevezése. Kínáról Nyikityin Dabulban hallhatott sok elbeszélést. A XIV—XV. században kínai hajósok is eljutottak az Indiai-óceán nyugati részére, Irán, Arábia, Kelet-Afrika partjaihoz.

1472-ben Nyikityin hazájába szándékozott visszatérni. Ugyanolyan hajóra szállt, mint amilyen hajóval Indiába érkezett. Az utazásért két aranyat fizetett és Ormuzig hajózott. Visszafelé az útja korántsem volt olyan szerencsés mint amikor Indiába jött. A viharok állandóan üldözték hajójukat, míg végül is az afrikai partokhoz sórdóttak. Afrikát elhagyva a hajó észak—keletre fordult és tizenkét nap múlva már a Nyikityin számára ismerős arab kikötőbe érkeztek: Maszkatba. Nyikityin itt ünnepelte a húsvétot. Innen utazott tovább Ormuzba. Ormuzból Larba ment még 1469 tavaszán, ahonnan észak felé igyekezett. Tizenkét napi utazás után Siráz városába érkezett. Ez Farsz területének (járásnak) a legnagyobb városa volt. Ez volt akkor a legnagyobb gazdasági és kulturális központja Iránnak.

Nyikityint különösen érdekelhette ez a város, mivel kereskedelmi tevékenységet bonyolított szintén le. Ennek ellenére Nyikityin már annyira sietett, hogy mindössze csak hét napot töltött itt, azután tovább folytatta az útját. A következő hely, amiről megemlékezik Volgu volt, illetve egyes írások szerint Velergunnak nevezik a helységet. Tíz napi tartózkodás után Jazdba érkezik.

Nyikityint a háborús helyzet kényszerítette sietésre. Sirazból Iszfahanba egyenest karaván út vezetett, amelyet már Nyikityin előtt, sok száz éven át használtak. Iszfahanban Nyikityin mindössze hat napot töltött, annak ellenére, hogy kereskedelmi leg legalább olyan jelentős város volt, mint Siraz.

Bár Timur a XV. század elején harc nélkül bevette a várost, halomra ölték az embereket, a várost szinte teljesen tönkre tették, szerencsés földrajzi fekvése miatt, valamint régi kereskedelmi kapcsolatai folytán nagyon gyorsan kiheverte ezt a csapást. Amikor Nyikityin járt itt, már ismét virágzó városnak számított. Iszfahanból újra Kasanba utazik, majd Kum és Szave helységeken keresztül észak nyugat felé utazva eljutott Szultánijébe. Ezt a várost a XIII. században építették és akkor Irán fővárosának számított. A XV. század elején a következő feljegyzést olvashatjuk a városról: „Ez a város nagyon sűrűn lakott, annak ellenére, hogy nem nagyon nagy, benne élénk kereskedelem folyik, mivel ide minden évben nagy tevekaravánok érkeznek, amelyek nagyon sok árut hoznak ide...”³⁵

Arról is tudomásunk van, hogy Szultánijébe indiai kereskedők jönnek, akik ide különféle fűszereket hoznak és azután Szíriába, Damaszkuszba és Alexandriába szállítják tovább. Szultánije jelentősége a XV. század elején még igen nagy volt, de a XV. század közepén már egyre inkább hanyatlott és azután gazdasági szempontból teljesen jelentéktelen.

Szultánijéből Nyikityin az ismert kereskedő város Tebriz felé vette útját. Sildberger ezt írja Tebrizről: „Perzsia fővárosát Taurisznak hívják, itt tartózkodik a perzsa király, de ugyanekkor ez a város központja a nagy kereskedelmi forgalomnak is.”³⁶

Tebrizből Nyikityinnek igyekeznie kellett tovább, mivel ebben az időben lángolt fel a háború Uzun- Gasszan és a török szultán II. Mohamed között. Nyikityin tehát tovább folytatja útját Erzindzsan városába, amely korábban a török vilajet fővárosa volt. Itt vezet keresztül Iránból és Irakból a nagy karavánút Trapezundba. Ez a ka-

³⁵ I. m. 50. oldal.

³⁶ U. o. 51—52. oldal.

ravánút nagy kereskedelmet bonyolít le. A város sűrűn lakott, szép utcái vannak gazdag üzletekkel. A város lakói többségükbe keresztények, örmények és görögök. Erzindzsensből ismét észak felé fordul és 1472. október 1-én már Trapezundban volt, ahol hat napig tartózkodik. Itt a tengerészekkel megegyezett, hogy hajón folytathassa útját a Krím felé. Ezzel megkezdődött utazása a harmadik tengeren. Azonban a szél kedvezőtlen volt, így a hajó kénytelen volt visszafordulni Trapezundba. Végül is a hajó újra kifutott a kikötőből és átszelte a Fekete tengert, de Kaffa helyett, ahova Nyikityin igyekezett Balaklavibe érkezett meg. Majd csak 1472 novemberében érte el Kaffa kikötőjét. Kaffa, Gurzuf és Balaklavi ebben az időben genovai kolóniák voltak.

A XII—XIII. században, valamint a XV. század folyamán a Krímbe levő genovai kolóniák virágzó kereskedelmet folytattak. A fentebb említetteken kívül még jó néhány hasonló kolónia volt a Krímbe. Ezek a városok Oroszország lakosságával és ezenkívül még Litvániával, Lengyelországgal és Kis ázsiával tartottak kereskedelmi kapcsolatot. Kaffában volt a legnagyobb rabszolgapiac. Egyébként is ez a helység vezető szerepet játszott a többi itáliai kolónia mellett. 1472-ben, amikor Nyikityin a Krímbe visszaérkezett, ezek a kolóniák már végnapjaikat élték a török elnyomás miatt. Kaffát 1475-ben foglalták el a törökök, de a genovai kereskedők már előbb elhagyták a várost.

Nem tudjuk pontosan mennyi időt töltött Afanaszij Nyikityin a Krímbe, mivel ettől kezdve az utazásairól szóló feljegyzései megszakadtak. — Általában a tvrji és novgorodi kereskedők Kaffából Kijeven és Szmolenszken keresztül tértek meg otthonukba. Lehetne azt feltételezni, hogy Afanaszij Nyikityin egy ilyen hazatérő csoporthoz csatlakozott az előbb említett útvonalon. A későbbi feljegyzésekből azonban megtudjuk, hogy Afanaszij Nyikityin meghalt az úton és nem jutott el Szmolenszkig.

Feljegyzéseit kereskedő társai elvitték Moszkvába III. Iván titkárához. Így maradt meg a Szentháromságról elnevezett zagorszki monostorban Afanaszij Nyikityin feljegyzése, amelyben számot ad a három tengert érintő utazásairól.

A leírás a széttagoltságából alig kilépő orosz állam viszonyainak tükörképe, de a megnövekedett érdeklődés és az igények emelkedése már egy új korszak kezdetét jelzi.

Марта Патаки

РАЗВИТИЕ ТОРГОВЫХ ПУТЕЙ В РОССИИ И «ХОЖЕНИЕ ЗА ТРИ МОРЯ» АФАНАСИЯ НИКИТИНА

В статье обозреваются различные типы развития русских городов и характеризуются торговые линии, образовавшиеся на русской земле. Исторические источники с 9 века упоминают три дороги. Одна вела от арабов к Балтике, другая соединяла южное побережье Каспийского моря с русскими территориями. Самой, однако, важной дорогой был т. наз. «путь в варяги», по которому норманы скандинавского происхождения плыли по Днепру и Черному морю и достигали Константинополя. Значение этого пути вслед за татарским нашествием отодвинулось на задний план и с развитием централизации России главным связующим звеном стала река Волга.

По Волге плыл и тверской купец Афанасий Никитин, перевозивший лошадей для продажи в Индии. Его описание — важнейший исторический источник, освещающий трудности восточной торговли. В ходе своих поездок он объездил районы Каспийского Черного и Красного морей, его наблюдения отражают условия последней трети 15 века. Показ путешествия автором статьи важен и потому, что здесь впервые на венгерском языке обрабатывается путешествие А. Никитина.